

Andrzej CHODUBSKI

Gdańsk

Jedność europejska: wizje i sposoby urzeczywistniania integracji

Wciąż dużą aktywność stanowią pytania czym jest Europa i kim są Europejczycy? Obserwuje się w tym względzie dużą różnorodność definicyjną. Posługując się określonymi definicjami dotyczącymi organizacji życia kulturowo-cywilizacyjnego można skonstatować, że Europa jako podmiot ładu międzynarodowego jest projektem, ideą zorientowaną na doskonalenie rozwiązań społeczno-politycznych i gospodarczych. Idea integracji osadza się w tysiącletnich dziejach politycznych; była różnie rozumiana i urzeczywistniana. Obok pokojowych prób jej umacniania występowały zjawiska narzucania dominacji i podboju.

Obecnie Europa jako kontynent zajmuje powierzchnię 10 365 tys. km², co stanowi 7,1% powierzchni lądów. Zamieszkuje w niej ponad 706 mln ludności. Jej kształtowanie się w wymiarze politycznym zaczęło się w ramach starożytnego świata śródziemnomorskiego¹. Do upadku Rzymu (476 r.) funkcjonowało w niej kilka kręgów zamkniętych gospodarczo, samowystarczalnych, nieutrzymujących między sobą kontaktów. W VIII w. pod wpływem wzrostu aspiracji plemion zamieszkujących na terytorium od Renu do Łaby, walki między nimi, a przede wszystkim w obliczu ekspansji Arabów zaczęły zacieśniać się więzy współdziałania między kręgami. Wśród nich wpływową pozycję zdobyli Frankowie (zamieszkujący nad dolnym i środkowym Renem).

Duży rozgłos zyskał jako budowniczy nowej rzeczywistości kulturowej ich przedstawiciel Karol Wielki, panujący w latach 768–814. Stworzył państwo, którego granice na zachodzie wyznaczały rzeka Ebro, Pireneje i Ocean Atlantycki, na wschodzie – Łaba i Dunaj, na północy Morze Północne i Bałtyk, na południu – południowe Włochy. Podjął wyprawę przeciw ekspansji Arabów².

Przyjmuje się, że w czasie walk z Arabami pod Poitiers, na określenie różnoplemiennych wojsk z przestrzeni nadreńskiej użyto określenia „Europejczycy”³. W praktyce kulturowej pojęcia: Europa – europejskość – Europejczyk, w rozumieniu pewnej wspólnoty historii, obyczajów, tradycji odrębności wobec innych społeczności świata pojawił się dopiero w czasach nowożytnych (XVI w.). Istotny wpływ na postrzeganie (kontynentalnej) odrębności wywarły tzw. odkrycia geograficzne.

Nazwę „Europa” wywodzi się z mitologii greckiej. Było to imię córki króla fenickiego Agenora, którą zgodnie z mitologią najwyższy bóg Greków Zeus osiedlił na Krecie; tam urodziła mu trzech synów, których uznaje się za protoplastów Europejczyków.

Granice Europy od zarania tworzenia się jej odrębności kontynentalnej, a w tym kulturowo-cywilizacyjnej uległy zmianom, nie były jednoznacznie określone, zwłaszcza na wschodzie.

¹ K. Łastawski, *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2006, s. 15–17.

² Tenże, *Od idei do integracji europejskiej*, Warszawa 2003, s. 27.

³ R. Krawczyk, *Podstawy cywilizacji europejskiej*, Warszawa 2006, s. 16.

W kształtowaniu się wspólnoty europejskiej ważną rolę odgrywała konfrontacja z innymi społecznościami świata oraz budowa poczucia identyfikacji z kontynentem. W konfrontacji szczególne znaczenie miało przeciwstawianie się ekspansji społeczeństw Azji, a w tym Mongołów, Turków. W poczuciu identyfikacji wspólnoty ważną rolę pełniło chrześcijaństwo. W 1054 r. mocą tzw. schizmy podzieliło się na wschodnie i zachodnie. Granica podziałów stała się istotna dla rozwoju cywilizacyjnego kontynentu⁴.

W procesie dziejowym kilkakrotnie pojawiały się dążenia do umacniania wspólnoty europejskiej. Najpierw w średniowieczu starano się zbudować wielkie imperium, które zaczął urzeczywistniać Karol Wielki. Określone zostały wtedy fundamenty wspólnoty europejskiej. W wymiarze przestrzennym ujawniła się regionalizacja. Powstały wtedy cztery duże regiony: Galia, Germania, Italia, Sclavinia. W rzeczywistości kulturowej nośne było przenikanie, dyfuzja różnych wzorów orientujących się na generowanie wspólnych wartości – takich jak gwarantowanie bezpieczeństwa, zwłaszcza wobec zagrożenia bizantyjskiego i islamskiego, poczucie chrześcijańskiej wspólnoty, braterstwa, poszanowanie prawa stanowiącego ład gospodarczy i społeczny. Mimo tendencji uniwersalizujących życie kulturowe kontynentu, pozostawiano istotne miejsce lokalnej samorządności, co wyraziło się w rozwoju jego odrębności, różnorodności. Wtedy zaczął kształtować się model europejskości jako „różnorodności w jedności”.

Model jedności Europy znalazł też odbicie w myśli teoretycznej⁵. Np. św. Augustyn opowiadał się za utworzeniem wielkiego imperium orientującego się na urzeczywistnianiu zasad pokojowych. W XIII w. we Francji pojawiła się idea utworzenia federacji suwerennych państw chrześcijańskich pod jej przywództwem.

Nowa rzeczywistość, a w tym integrująca się Europa ujawniła się w sytuacji kryzysu gospodarczego i społecznego, który z dużą siłą wystąpił w XII–XIV w. Jedną z dróg wyjścia z kryzysu stało się poszukiwanie źródeł dochodów poza własnym kontynentem. Nośne stały się idee podboju i kolonizacji obcych terytoriów.

Istotną rolę odgrywały też krucjaty, a w tym wyprawy krzyżowe. Organizowano je pod hasłem obrony chrześcijaństwa oraz schryścianizowania różnych regionów świata. Uczestniczyli w nich moi rycerze z całej Europy. Powodowały one uniwersalizację życia kulturowego, co wyrażało się w urzeczywistnianiu jednolitych zasad organizacji życia społeczno-politycznego i religijnego, wzorów ładu gospodarczego, a przede wszystkim paradygmatów postaw, zachowań, aspiracji. Wtedy pojawiły się nowe wizje integracji kontynentu, m.in. francuski władca Henryk XIV proponował utworzenie Stanów Zjednoczonych Europy. Kontynent zaczęto postrzegać jako centrum życia cywilizacyjnego, co zyskało miano europocentryzmu. W funkcjonowaniu życia politycznego ujawnił się model unitarno-autorytarny. Unifikację życia kulturowego w istotnej mierze generowali silni władcy (monarchowie).

W procesach kolonizacyjnych, a w tym pod wpływem ruchliwości przestrzennej społeczności europejskiej wyraźnie postrzegano odrębność wartości cywilizacyjnych Europy.

Przemiany gospodarcze, a w tym kształtowanie się ładu przemysłowego oraz związane z nimi rewolucja francuska (1789–1799) spowodowały kolejne ważne ożywienie zainteresowania budową jedności europejskiej. Ujawniły się różne jej koncepcje, m.in. orientujące się na stworzenie ładu demokratycznego i poszanowania praw narodowych. W praktyce politycznej utrzymywał się w XIX i pierwszej połowie XX w. model unitarno-autorytarny funk-

⁴ S. Sowiński, R. Zenderowski, *Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości*, Warszawa 2003, s. 15–22.

⁵ F. Golembiński, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Warszawa 2008, s. 56 i n.

cjonowania Europy. Szczególną egzemplifikację stanowiły rozwiązania utworzone przez Napoleona Bonaparte. Budowa ładu integracyjnego orientowała się na rozwiązaniach siłowych. W budowie tej odwoływano się do wzorów imperium rzymskiego oraz monarchii Karola Wielkiego, a jednocześnie na podporządkowywanym terytorium wprowadzono model francuskiego zarządzania państwem.

Z dużą siłą koncepcje budowy jedności europejskiej pojawiły się po I wojnie światowej. Szczególną nośność zdobyła koncepcja austriackiego polityka Richarda Coudenhove-Kalergiego (1894–1972)⁶, określana mianem paneuropejskiej, zaprezentowana w pracy *Pan – Europa*. Polityk powrócił w niej do idei utworzenia Stanów Zjednoczonych Europy. Zakładał utworzenie struktury federacyjnej jednego państwa kontynentu, kierowanej przez ponadnarodowy parlament. Najważniejszym wyzwaniem tej integracji miała być strefa ekonomiczna. Polityk przekonywał, że istnieje jeden naród europejski, którego kształtują losy polityczne oraz przenikanie się kultur. W 1924 r. utworzono organizację Unię Paneuropejską skupiającą przedstawicieli elit intelektualnych i politycznych z różnych krajów Europy, która prowadziła aktywną działalność na rzecz budzenia potrzeby budowy jedności europejskiej.

Wśród wielu różnych koncepcji i zamierzeń dotyczących budowy jedności europejskiej w okresie międzywojennym dużą nośność zyskał projekt zgłoszony przez francuskiego polityka Aristide Brianda (1862–1932)⁷, przedłożony na forum Ligi Narodów pod nazwą *Unia Europejska*. Zakładał on stworzenie struktury federacyjnej, wyposażonej we wspólne ponadnarodowe organy (jak np. Konfederacja Europejska – organ kierowniczy, Komitet Polityczny i Sekretariat – o kompetencjach wykonawczych).

Koncepcje integracyjne wypracowane w okresie międzywojennym nie miały szans na urzeczywistnienie. Ważną barierę stanowił w tym względzie narastający ład totalitarny, a w nim siły ideologiczno-propagandowe orientujące się na promocję narodowych interesów poszczególnych państw.

Wyjątkową rzeczywistością stał się ład narzucony siłą narodom Europy w czasie II wojny światowej przez faszyzm hitlerowski, a w przestrzeni „wschodniej” po rewolucji 1917 r. w formie związku republik radzieckich.

Doświadczenie II wojny światowej, a w tym też ujawniające się zagrożenia dla dalszego funkcjonowania Europy podniosło z nową siłą ideę zjednoczenia kontynentu, przede wszystkim w celu zapobieżenia konfliktom zbrojnym między państwami europejskimi. W maju 1948 r. w Hadze odbył się kongres jej poświęcony, w którym uczestniczyli delegaci, znani politycy, premierzy, ministrowie z 19 państw. Kongres opowiedział się za potrzebą intensyfikacji współpracy międzynarodowej oraz jej instytucjonalizacji, m.in. przez powołanie Unii Politycznej. 5 maja 1949 r. powołano w Londynie Radę Europy (członkami założycielami było 10 państw: Belgia, Dania, Francja, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Norwegia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy).

Była to organizacja polityczna, mająca na celu kształtowanie jedności Europy, a w tym generowanie współpracy gospodarczej, społecznej, prawnej, kulturalnej, zasad demokracji, rządów prawa, praw człowieka.

W procesie budowy tej rzeczywistości z dużą siłą zaznaczyły się ogniwa integracji gospodarczej, m.in. obejmujące: sferę wolnego handlu, unii celnej, wspólnego rynku, unii gospodarczej i walutowej. Na początku lat 80. ujawniono z dużą siłą działania na rzecz zawarcia

⁶ R. Coudenhove-Kalergi, *Naród europejski*, Toruń 1997, s. 7–9.

⁷ *Unia Europejska. Wstęp*, pod red. K. A. Wojtaszczyka, Warszawa 2006, s. 43.

unii politycznej, które doprowadziły do podpisania 7 lutego 1992 r. w holenderskiej miejscowości Maastricht *Traktatu o Unii Europejskiej* (traktat z Maastricht)⁸. W postanowieniach traktatu określono główne kierunki budowy jedności Europy. Ich podstawowe idee zawarto w tzw. trzech filarach. Pierwszy dotyczył przede wszystkim integracji ekonomicznej; drugi – polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, trzeci – wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych. W latach 90. wyzwaniem dla Unii Europejskiej stała się kwestia rozszerzenia terytorialnego, a w tym przyjmowania w jej skład państw. 1 maja 2004 r. Polska została państwem członkowskim Unii Europejskiej.

Unia Europejska w budowie jedności kontynentu orientuje się na urzeczywistnianie koncepcji dialogu państw europejskich i wzajemnym uzupełnianiu się kompetencji władz na poziomach: lokalnym, regionalnym oraz europejskim. Założeniem współczesnego procesu integracji europejskiej – mającej zagwarantować pokój i stabilizację na kontynencie jest: nie dopuszczenie do ujawniania się głębokich różnic w poziomie życia, przeciwdziałanie pojawianiu się granic między bogactwem a biedą, między wolnością a despotyzmem.

1. Tożsamość europejska

Jak przestrzeń Europy i kształtujący się w niej ład kulturowy, generowany przede wszystkim przez postęp naukowo-techniczny, uniwersalne prawo oraz edukację można czytelnie definiować, a w tym postrzegając przeobrażenia dokonujące się w horyzoncie czasowym, tak nie jest łatwo określić jednoznacznie sferę wartości duchowych, świadomościowych, identyfikacji ponadlokalnej, a w tym kontynentalnej⁹. Jest to zwłaszcza konsekwencją doświadczenia losów historycznych, a w tym krwawych wojen prowadzonych między państwami i narodami Europy. Rzeczywistość ta ukształtowała wiele negatywnych stereotypów, m.in. o Niemcach jako o agresorach, Francuzach – ludziach ostrożnych, podstępnych, Hiszpanach – zarozumiałych, próżnych, Anglikach – nieufnych, „wszystko wiedzących”¹⁰.

W ogólnym oglądzie życie kulturowe w kontekście jedności Europy postrzega się zwykle przez pryzmat: 1) rzeczywistości religijnej, wyrażającej się w obliczu architektonicznym świątyń, ich wyposażeniu użytkowo-artystycznym, jak i sferze obrzędowości, zwyczajów, praktyk religijnych. Ujawnia się w tym względzie uniwersalizm, trwający od średniowiecza do teraźniejszości; 2) systemu edukacyjnego, bazującego na fundamencie wzorów *trivium* (trzech umiejętności: gramatyki, retoryki, dialektyki – logicznego myślenia i znajdowania odpowiednich argumentów w prowadzonych sporach) i *quadrivium* (czterech umiejętności – arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyki), jak też w wymiarze uniwersyteckim m.in. modeli: bolońskiego (XI w.), oxfordzkiego (XII w.), heidelberskiego (XIII w.); 3) wzorów rozstrzygnięć prawnych, a w tym w zakresie organizacji państwa i jego organów; 4) organizacji życia gospodarczego (własności feudalnej, ładu przemysłowego, handlu, sfery usług); 5) wzorów lokacji miast i wsi zarówno w wymiarze organizacyjnym (funkcjonowania samorządu), jak i architektury ich zabudowy.

⁸ *Traktat o Unii Europejskiej*, Warszawa 2002.

⁹ A. Chodubski, *O tożsamości cywilizacji europejskiej*, w: *W kręgu cywilizacji europejskiej. Praca ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Piskozubowi w 40-lecie pracy zawodowej*, Toruń 1996, s. 21–32.

¹⁰ Por. Z. Radłowski, J. Wojtczak, *Jak narody widza siebie nawzajem: o Polakach w Europie*, Warszawa 1994; E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Londyn–Warszawa 1995.

Tożsamość kulturowa wyrażająca się we „wspólnocie ducha” postrzegana jest zwykle w wymiarach lokalnym (regionalnym), ponadnarodowym (państwowym) i europejskim (kontynentalnym). Jej elementy konstytuujące dotyczą: 1) przeszłości (wspólnoty korzeni); 2) uznawanych współcześnie wartości, stosunku do gospodarki, polityki, relacji społecznych, organizacji życia kulturowego); 3) aspiracji, dążeń, celów życia kulturowo-cywilizacyjnego.

Tożsamość lokalną ugruntowały doświadczenia losów politycznych Europy, tj. ujawnienie się rozdrobnienia politycznego, powodowanego zależnościami dynastycznymi, związkami małżeńskimi członków rodzin panujących, jak polityka podbojów oraz postawy możnych dążących do uzależnienia się od odgórnej polityki władców państw. Identyfikacja z kontynentem jawiła się jako postawa kosmopolityczna. Francuski intelektualista, głęboko zaangażowany w urzeczywistnianie idei integracji europejskiej Denis de Rougemont w *Liście otwartym do Europejczyków* (1995) pisał m.in. *Oto więc nasza cywilizacja, pojmowana bynajmniej nie jako z góry założony twór [...] i nie jako postępująca realizacja jakiejś Platonskiej idei Europy; przeciwnie – pojmujemy ją jako szeroki spłot napięć, szukanie wciąż kwestionowanej równowagi, zespół niesłychanych odkryć, stanowiących wciąż nowe problemy – słowem jako przegodę*¹¹.

Tożsamość europejską zwykle się często postrzegać jako „wynałazek kulturowy”. Zgodnie z *Deklaracją o tożsamości europejskiej (Declaration on European Identity)* z 14 grudnia 1973 r. uznaje się przez nią stanowisko państw członkowskich opowiadających się za: 1) budową społeczeństwa uwzględniającego potrzeby jednostki; 2) przestrzeganiem wartości porządku prawnego, politycznego, moralnego; 3) obroną zasad demokracji przedstawicielskiej, rządów prawa; 4) dążeniem do osiągnięcia postępu gospodarczego, którego celem ma być sprawiedliwość społeczna; 5) poszanowaniem dla praw człowieka; 6) uznawaniem różnorodności kulturowych i zobowiązaniem się do ich strzeżenia jako istotnej wartości.

Europa z punktu widzenia tożsamości kulturowej jest rzeczywistością koegzystencji państw, narodów, grup etnicznych, jednostek. Jej kultura jest syntezą oddziaływań, wpływów różnych wartości, przenikania się znaków życia lokalnego i globalnego. Stanowi tym samym pewną całość kulturową.

Sięgając do wspólnych jej korzeni, zwraca się zwykle uwagę na odwoływanie się dziedzictwa starożytnych cywilizacji: 1) Grecji, 2) Rzymu; wartości kultury: 1) żydowskiej oraz 2) chrześcijańskiej. Znaki tego dziedzictwa były narzucane społecznościom lokalnym nazywanym europejskimi. Ugruntowywane było ono nierzadko na drodze walk i wojen¹².

Powszechnie podkreśla się, że Europa zaczerpnęła ze starożytnej Grecji sferę życia intelektualnego. Przez stulecia umysłowość Europejczyków kształcono posługując się ideami głoszonymi przez myślicieli greckich. Wśród nich dużą nośność miały m.in.: 1) krytycyzm ujęty w ład filozoficzny; 2) dążenie do poznawania prawdy o otaczającej rzeczywistości; 3) dążenie do doskonałości zawierające się w duchu wolności intelektualnej oraz umiłowania piękna. Na sztandary europejskich wartości wyniesiono idee: prawdy, dobra i piękna. Od starożytnych Greków przyjęto na gruncie państw europejskich podstawowe wartości polityczne, metody i formy sprawowania władzy, od demokracji i wolności po tyranie i despotyzm. W życiu społeczno-politycznym Europy przyjęte zostały wzory postaw i zachowań jednostek oraz mikro i makro grup społecznych, m.in. wiary i prawdy, relatywizmu, sceptycyzmu, cynizmu,

¹¹ D. Rougemont, *List otwarty do Europejczyków*, Warszawa 1995.

¹² A. Chodubski, *Europejska uniwersalizacja kulturowa a współczesny proces globalizacji świata*, w: *Tożsamość europejska – wielokulturowość – globalizacja*, pod red. A. Sepkowskiego, E. Ponczka, Włocławek 2007, s. 9–27.

nihilizmu, mesjanizmu, odróżnianie: prawdy i fałszu, racjonalizmu i pragmatyzmu, współzawodnictwa, sceptycyzmu i dialogu.

Istotne wartości wywodzącą się ze świata greckiego, które przyjęły się w Europie to: idea obywatelstwa i demokracji, organizacji życia parlamentarnego oraz organizacji igrzysk, włączających w nią szerokie kręgi społeczeństwa.

W organizacji życia kulturowego szczególne miejsce wyznaczono: 1) politykom, 2) poetom (literatom), 3) wynalazcom, 4) uczonym. Od polityków jako ludzi życia publicznego oczekiwano działalności na rzecz „dobra ogółu”, odwagi i krytycyzmu wobec otaczającej rzeczywistości. Stawiano przed nimi wysokie wymagania w zakresie odpowiedzialności za podejmowane decyzje oraz etyczno-moralne w całokształcie postaw, zachowań społeczno-politycznych. Poetów postrzegano jako „sumienie” danych społeczności, jako twórców więzi duchowych. Otaczani byli oni powszechnie szacunkiem społecznym. Uczono się na pamięć ich utworów, przy czym uświadamiano, że mają one wymowę wychowawczą, a nie są prostym opisem danej rzeczywistości. Wysoko ceniono uczonych, a w tym filozofów potrafiących krytycznie postrzegać rzeczywistość, jako ludzi wolnych w myśleniu i ocenie otaczającego ich świata.

Od starożytnych Rzymian przejmowano wzory w zakresie: 1) organizacji państwa; 2) kształtowania rozwiązań prawnych; 3) organizacji życia zbiorowego i jego instytucjonalizacji; 4) skutecznego działania politycznego. Rzymianie zdobyli opinię w świecie starożytnym jako zdobywcy, którzy podbijali i eksploatowali podbite społeczności. Ich sukcesy wiązały się ze sprawnie funkcjonującą armią. Model ten zyskał też akceptację społeczności europejskich. Uznawano, że o sile politycznej poszczególnych władców i ich struktur organizacyjnych decydowała armia. Zdobywając władzę monarchowie narzucali przy pomocy armii nowy ład instytucjonalny, w istotnej mierze określonych przez zasady i reguły prawa. Od czasów rzymskich wymagano ich poszanowania przez obywateli. Zgodnie z tradycją prawo miało stanowić gwarancję ładu społecznego oraz działań gospodarczych. Państwo zależało od funkcjonalności obowiązujących rozwiązań prawnych.

Prawnicy rzymscy sprecyzowali wiele pojęć, które zostały zaakceptowane przez naukę, m.in. określili istotę pojęcia „własność”. Rodowód rzymski ma wiele zasad, składających się na pojęcie „praworządność”, jak np. *Nie ma winy, jeśli nie było przekroczenia prawa, Prawo nie działa wstecz, Należy wysłuchać obu stron.*

W Rzymie wypracowano model wojska obywatelskiego. Do służby wojskowej byli zobowiązani obywatele w wieku od 17 do 46 r. życia. Model ten stał się obowiązujący w większości państw europejskich. Podobnie też przejmowano w przestrzeni modele ustrojów państwowych ukształtowane w Rzymie. W budowie jedności kontynentalnej posługiwano się wzorem funkcjonowania cesarstwa rzymskiego. Dość wspomnieć, że władcy Niemiec używali na określenie swego urzędu tytułów „cesarzy rzymskich”, a państwo „Świętym Cesarstwem Rzymskim” (od XV w. „Świętym Cesarstwem Rzymskim Narodu Niemieckiego”). Władzę tytułowano monarchą. Podporządkowane były mu naczelne urzędy państwa. Władza ta była dziedziczna. Zgodnie z tradycją monarcha przekazywał ją najstarszemu synowi. W sytuacji, gdy nie miał potomstwa następcę wyznaczał spośród krewnych bądź „ulubieńców”. Ukształtował się w Rzymie model ustroju republikańskiego. Stał się wzorem w budowie tego porządku politycznego w krajach europejskich. Najwyżsi urzędnicy państwa (konsulowie – władza wykonawcza, pretorowie – organ sądowy, cenзорzy – organ administracyjny) wybierani byli na określony czas przez obywateli (zgromadzenie ludowe) spełniających określone wymogi (m.in. obowiązani do służby wojskowej, w porządku zależnym od posiadanego majątku). W systemie ustrojowym funkcjonowali trybunowie ludowi, mający na celu obronę

obywateli przed nadużyciami urzędników. Obok urzędników kierownictwo państwem należało do senatu – rady starszych. Instytucję tę tworzyli przedstawiciele najbogatszych rodów (cenzus ten określali cenzorzy) oraz wyżsi urzędnicy po zakończeniu kadencji; godność senatora była dożywotnia. Szczególną instytucją w państwie był dyktator – powoływali go konsulowie w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Powierzali mu pełnię władzy cywilnej i wojskowej.

Charakterystyczny rys życia publicznego stanowiła monumentalna architektura jego instytucji, a w tym świątyń, sądów, administracji publicznej. Dla upamiętnienia istotnych wydarzeń z życia kulturowego i przysporzenia sławy ludziom władzy wznoszono tzw. łuki triumfalne, pomnikowe budowle w kształcie bram, ozdobione odpowiednimi rzeźbami i napisami.

W rzymskim modelu sprawowania władzy ważne wyzwanie stanowiła skuteczność.

W kształtowaniu tożsamości europejskiej istotny wkład wniosła społeczność żydowska. Po zniszczeniu w latach 132–135 r. Jerozolimy przez Rzymian (cesarza Hadrianą) liczni jej przedstawiciele osiedlali się w przestrzeni europejskiej. Integrując się i asymilując w rzeczywistości poszczególnych państw przejawiali zaangażowanie w ich rozwój kulturowy, a zwłaszcza w sferę życia intelektualnego, równocześnie zachowywali swą odrębność wyznaniową i obyczajową. Ważne ich zasługi zawierały się w dziele krzewienia obrony praw człowieka, co wiąże się z nakazem religijnym okazywania *szacunku dla każdego człowieka jako człowieka*. Aktywność zorientowana na urzeczywistnianie humanizmu i szacunku dla jednostki ludzkiej w istotnej mierze doprowadziła do ukształtowania ideologii praw człowieka i obywatela, które jest obecnie podstawą politycznej ideologii europejskiej.

Najbardziej uniwersalizującą rolę w kształtowaniu tożsamości europejskiej pełniło w przestrzeni i pełni współcześnie chrześcijaństwo¹³. Ważne znaczenie miało w tym względzie jego przyjęcie 25 grudnia 496 r. jako religii państwowej przez króla Franków Chlodwiga. W ślad za tym następowała chrystianizacja, a w tym budowa instytucji kościelnych całej przestrzeni europejskiej. Kościół stał się ważną instytucją polityczną. Duchowieństwo odgrywało ważną rolę w kształtowaniu całokształtu życia kulturowego. Przypadło jemu pierwszeństwo w generowaniu życia intelektualnego Europy. Władcy angażowali je do tworzenia zrębów administracji, instytucji edukacyjnych, dyplomacji oraz szerzenia wartości duchownych. Działalność ta napotykała opór wielu społeczności, które nie chciały godzić się z narzuconymi formami religii i obyczajowości. Niemniej rozwiązania instytucjonalne powodowały, że narzucony ogólnie ład religijny kształtował uniwersalizm obyczajów, obrzędów, wspólnych świąt, kalendarzy.

Zacieśnieniu więzów między różnymi społecznościami etnicznymi sprzyjała ruchliwość przestrzenna ludności, a w tym w ramach krucjat, podróży kupców i rzemieślników. Ruchliwość przestrzenna powodowała kształtowanie się nowych horyzontów myślowych, wzorów postaw, zachowań kulturowych.

Z dużą siłą tożsamość europejską ugruntowywała rzeczywistość odrodzeniowa. Pod wpływem „odkryć geograficznych”, ruchów reformacyjnych nową wartość zdobyły takie znaki identyfikacji kulturowej, jak: 1) zainteresowanie całym wszechświatem (nic co ludzkie nie powinno być człowiekowi obce); 2) racjonalność postrzegania i oceny rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej; 3) przywiązanie do spraw ojczyzny, rodziny, wyzwań życia codzien-

¹³ Por. P. Mazurkiewicz, *Europeizacja Europy*, Warszawa 2001; H. J. Muszyński, *Europa ducha. Chrześcijańska wizja fundamentalistów jedności europejskiej*, Gniezno 2002.

nego; 4) optymizm w działaniu oraz dążenie do zdobywania uznawania, sławy; 5) uznawanie różnorodności postaw, zachowań, aspiracji, a w tym kierowanie się ideałami humanizmu. W XVII i XVIII w. idee te pogłębiły się; istotne zasługi w tym względzie miała aktywność myślicieli takich, jak: Thomas Hobbes (1588–1679), John Locke (1632–1704), Charles Louis Montesquieu (1689–1755), Arouet Francois Marie Voltaire (1694–1778), Denis Diderot (1713–1784), Jean Jacques Rousseau (1712–1788). Myśliciele zwracali uwagę, że szczególną wartość życia kulturowo-cywilizacyjnego stanowi poszanowanie dla wolności, różnorodności, równowagi.

Przełom w rozwoju tożsamości europejskiej spowodowała rewolucja francuska. Przyniosła ona zagrożenie utraty własności, anarchię, terror, a wprowadziła gwarancję praw jednostki. Spowodowała ona zmianę systemu życia gospodarczego. Porządek feudalny zastąpił kształtujący się ład kapitalistyczny. W sferze wartości istotne miejsce zajęły idee liberalne, tj.: 1) przyznanie szerokiej wolności jednostce (*homo oeconomicus*); 2) orientacja całokształtu życia kulturowo-cywilizacyjnego na zasadach i regułach wolnego rynku; 3) ograniczenie roli państwa do sfery obrony interesów i praw jednostki; 4) nadanie wysokiej rangi prawu jako regulatorowi norm życia społeczno-politycznego i gospodarczego; 5) odrzucenie i negacja tradycyjnych norm życia społeczno-politycznego, a zwłaszcza uprzywilejowujących określone grupy społeczne; ograniczenie znaczenia instytucji moralności na rzecz rozwiązań rynkowych i prawnych.

Równoległe z ideałami liberalizmu głoszonymi przez świat kapitalistów ujawniły się idee polityczne i kulturalne określone mianem romantycznych. Wśród nich ważne miejsce zajęły wartości: 1) gloryfikujące bunt jednostki przeciw otaczającej ją rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej; 2) wzywające do łamania konwencji w postawach, zachowaniach, działaniu społeczno-politycznym; 3) wyrażające bunt przeciw ideom Oświecenia orientującym się na racjonalne myślenie, działanie, a przyznające pierwszeństwo „sercu” i intuicji; 4) przywiązujące ważne znaczenie do aktywności politycznej, walki o wolność, a w tym podkreślające znaczenie konspiracji, tajemniczości; 5) pielęgnowania kultury i sztuki, promocji literatury, muzyki, malarstwa, odbijających wyzwanie duchowe danego czasu, budzące świadomość tożsamości społeczno-politycznej.

W II połowie XIX w. sprzeciwi ideom romantycznym wypowiedzieli pozytywści. Przecistawiali się oni walce rewolucyjnej a opowiadali się za kultem pracy, nauki, oświaty. Ważny był dla nich postęp naukowo-techniczny, odkrywczość, wynalazczość, podnoszenie poziomu oświaty i kultury. Idee pozytywistyczne owocowały rozwojem eksperymentu, od wagą badań, poszerzeniem wiedzy o globie ziemskim (poznano nowe terytoria, ich warunki geograficzno-przyrodnicze, różnorodność demograficzną).

W obrazie tożsamości europejskiej w XX w. charakterystyczne sygnaty stanowiły: 1) postawy i działania racjonalne; 2) dążenie do urzeczywistniania ideałów: „wolności, równości, tolerancji, demokracji, samorządności, unijności; 3) zorientowanie na rozwój nauki, techniki oraz wdrażanie ich osiągnięć do życia kulturowego. Sygnaty te stały się przyczyną ujawnienia się sprzeczności aspiracji i dążeń państw, które doprowadziły do wybuchu wojny światowej. Generowały ją: 1) dążenie do zdobycia nowych terytoriów (kolonii); 2) dążenie do pozyskania nowych rynków zbytu; 3) potrzeba dominacji politycznej państw i narodów; 4) władcze, imperialne aspiracje jednostek dzierżących władzę. Sprawcą wojny było państwo niemieckie, które zdobyło na przełomie XIX i XX w. pierwszoplanową pozycję gospodarczą wśród mocarstw. Zamierzonego celu nie osiągnęły; po 20 latach doprowadziły do II wojny światowej, w której straciło życie 22 miliony ludności cywilnej. Wojna ujawniła istotę terroryzmu z wykorzystaniem zdobyczy postępu naukowo-technicznego.

Po zakończeniu II wojny światowej ujawnił się podział Europy na ład zachodni, powiązany ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki i wschodni – podporządkowany Związkowi Radzieckiemu. „Jedność Europy” zastąpiono dualizmem, czego konsekwencją stało się prowadzenie przez nie „zimnej wojny”. Jej centrum stało się w przestrzeni niemieckiej, gdzie funkcjonowały dwa rywalizujące ze sobą państwa – Republika Federalna Niemiec (RFN) i Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD). W ślad za tym część krajów europejskich zaczęła przejmować wzory cywilizacyjne USA, a część poddała budowie tzw. radzieckich wzorów społeczno-politycznych i ekonomicznych.

Mimo podziałów politycznych, odmiennych dróg rozwoju gospodarczego i kultury ujawniały się w XX w. w obrazie Europy wspólne wartości, współtworzące jej odrębność tożsamościową¹⁴. Wśród nich dużą nośność zdobyły: 1) uznanie godności człowieka jako jednostki i uczestnika życia zbiorowego; sytuowanie go w centrum systemu wartości; 2) ewolucyjne zaaprobowanie dążeń do wolności i uznania, wyrażające się w wykładni prawnej (prawach człowieka i obywatela, gwarancjach życia przedstawicielskiego, samorządowego); 3) nadanie wysokiej rangi instytucjonalizacji życia kulturowego, a w tym zorientowaniu na zbiorowe współdziałanie, na ugruntowywanie tradycyjnych wartości kulturowych; 4) postrzeganie świata z pozycji ciągłego jego rozpoznawania, badania naukowego; 5) uznania rozdziału między rzeczywistością religijną a świecką, przy zachowaniu ogniw współdziałania, wzajemnego się wzbogacania o nowe wartości życia cywilizacyjnego.

W refleksyjnym oglądzie tożsamości europejskiej, w podziale na wartości wschodnie i zachodnie zauważa się, że ich odmiennosć wyraża się w: 1) traktowaniu rozwoju świata jako wartości wiecznej, zachowawczej – przez cywilizację wschodnią, zaś w ładzie zachodnim opowiadanie się za jego doraźnością, zmiennością, ciągłym doskonaleniem; 2) postawach Wschodu ceniecie spokoju, wyciszenia, medytacji, zaś w ładzie zachodnim opowiadanie się za aktywnością postaw, zachowań, dokonywaniem ciągłych zmian ukierunkowanych na doskonalenie życia kulturowego; 3) w sferze życia intelektualnego wzory wschodnie zorientowane są na refleksję filozoficzną, na wąski praktycyzm, zaś w ładzie zachodnim istotną wartość stanowią abstrakcja, ujęcie teoretyczne, otwartość na znaki przemian cywilizacyjnych; istotną jest w rozpoznawaniu badawczym tzw. ekstrawagancja intelektualna jako przeciwstawianie się myśleniu odtwórczemu, naśladowniczemu.

Najbardziej charakterystyczne cechy tożsamości europejskiej stanowią: umiłowanie wolności i akceptacja różnorodności. Tożsamość ta jest daleka od urzeczywistniania projektu totalnego, któremu towarzyszyłby etnokulturalizm. Europejczycy starają się postrzegać siebie nie jako członków całego narodu, Europy, lecz jako obywateli, których tożsamość kształtują ich własne interesy, co wyraża się w budowie tzw. pluralizmu demokratycznego.

2. Naród i ponadnarodowość europejska

Znaki generujące jedność i tożsamość europejską ujawniają, że jest to budowa wspólnoty wartości (Community of Values). Proces dziejowy ukształtował Europę jako rzeczywistość wielce zróżnicowaną pod względem etnicznym i kulturowym, a w tym z dużą odrębnością świadomościową i mentalnością. W tej sytuacji integracja polityczna i ekonomiczna konty-

¹⁴ Por. G. Delanty, *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*, Warszawa 1999; J. Ruszkowski, *Wstęp do studiów europejskich*, Warszawa 2007.

mentu jest wyzwaniem w pełni możliwym do urzeczywistniania na różnych zasadach i w różnych formach. Stworzenie wspólnej sfery duchowej jawi się wyzwaniem powierzchownym. W rzeczywistości tej pierwszeństwo zdobywa lokalna tradycja, doświadczenie losów kulturowych przed wartościami uniwersalnymi, generowanymi głównie odgórnie. W tej sytuacji kontrowersyjną wartością jest idea, wyraźnie definiowana na początku XX w., m.in. przez Richarda Coudenhove-Kalergiego o budowie jednego „narodu europejskiego”. Myśliciel przekonywał, że istnieje jeden naród europejski, któremu zagraża z wewnątrz nacjonalizm, z zewnątrz zaś – ekspansjonizm Rosji oraz konkurencja ze strony USA.

Naród jako instytucja życia kulturowego jest różnie pojmowany¹⁵. W najogólniejszym definiowaniu rozumiany jest jako wspólnota ludzka, ukształtowana przez więzi odwołujące się do pochodzenia, kultury, religii oraz przestrzeni (w wymiarze rzeczywistym bądź symbolicznym), co znajduje odbicie w sferze świadomości jej członków. Przy czym ścierają się dwie tradycje, tj.: 1) francuska, zgodnie z którą naród rozumiany jest jako ogół jednostek, które żyją w ramach wspólnego porządku prawnego, zachowując przy tym równość wobec obowiązujących w nim norm; 2) niemiecka – definiująca naród jako wspólnotę naturalną, a nie politycznie wytworzony związek jednostek. Członkostwo w danej wspólnocie wynika z faktu urodzenia się z rodziców o wyraźnie określonej identyfikacji narodowej. Przestrzeń terytorialna w tym względzie nie ma istotnego znaczenia; może mieć zastosowanie przy określeniu obywatelstwa.

Nierzadko „naród” jako wspólnota, forma życia zbiorowego postrzegany jest w wymiarze instytucji kulturowej i politycznej bądź etnicznej i obywatelskiej. Przyjmuje się, że jako instytucję kulturową wytworzyła ją przede wszystkim religia i Kościół, zaś jako podmiot polityczny – doświadczenie losów dziejowych, wspólna przeszłość oraz formy ustrojowe państw.

Zauważa się, że rozumienie narodu jako wspólnoty politycznej ma dużą nośność w rzeczywistości, w której ważną rolę odgrywało państwo; zaś wspólnoty nieorganizowane w ramach odrębnych państw swej identyfikacji poszukują w języku, religii, sferze zwyczajów, obyczajów, wspólnocie kultury. W praktyce politycznej w identyfikacji narodowej zwykle łączy się rzeczywistość polityczną i kulturową¹⁶.

W definiowaniu narodu jako wspólnoty politycznej wyróżnia się współcześnie kategorie „naród obywatelski” i „naród państwowy”. Pierwsza z nich obejmuje wspólnoty ludzkie orientujące się na uzyskanie większych praw politycznych, m.in. w ramach utworzenia autonomii czy odrębnego państwa, pielęgnując przy tym wartości demokratyczne, samorządowe w organizacji życia politycznego. Kategoria druga obejmuje wspólnoty osadzone w strukturach państwa i przez nie w istotnej mierze generowane. W funkcjonowaniu zaciera się granica między odrębnością narodową i państwową. W praktyce kulturowej wzajemnie się one dopełniają. Naród uprawomocnia państwo, a państwo z kolei gwarantuje narodowi bezpieczeństwo i ochronę interesów.

W rzeczywistości budowy jedności Europy, w tym przyjętej strategii politycznej jej integracji, pojmowanie narodu ulega wielu przewartościowaniom, m.in. odchodzi się od tradycyjnego postrzegania go jako trwałej wspólnoty ludzi, charakteryzującej się typowymi cechami, wypływającymi z dziedzictwa jej przeszłości, na rzecz ujmowania wspólnoty w wymiarze procesu unifikacji politycznej i spuścizny historycznej. Wskazuje się przy tym, że „naród” jest kategorią świadomościową, „wyobrażeniową” (intelektualną i emocjonalną

¹⁵ A. Chodubski, *Jednostka, naród, państwo*, w: *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, pod red. B. Szmulika, M. Żmigrodzkiego, Lublin 2002, s. 135–180.

¹⁶ Por. K. Pomian, *Europa i jej narody*, Warszawa 2004.

identyfikacją z określoną wspólnotą ludzi, co jest też konsekwencją ukształtowania się społeczeństw, a w tym rodzin wielokulturowych). Przekonuje się, że tradycyjna „realność” narodu i identyfikacja z nią ustępuje nowo tworzonej rzeczywistości kulturowej, tj. świadomościowej identyfikacji jednostek z daną wspólnotą ludzi, a w niej możliwe są zmiany przynależności do wspólnot, generowane przede wszystkim wieloetnicznością i wielokulturowością. Odnosząc się do różnorodności narodowej i etnicznej ukształtowanej w ponad tysiącletnim procesie dziejowym, stratedy budowy współczesnej integracji kontynentu opowiadają się za jej poszanowaniem, a jednocześnie wskazują na nowe znaki kształtowania tej rzeczywistości. Nośną stała się koncepcja „ponadnarodowości europejskiej”. Zakłada się w niej akceptację powszechnych wartości o zasięgu lokalnym, regionalnym, narodowym (państwowym), a przy tym krzewienie idei i wartości łączących w sposób uniwersalny wszystkie zasięgi – o zasięgu ogólnoeuropejskim i ogólnoludzkim.

W założeniu strategów budowy „ponadnarodowości” rzeczywistość ta nie osłabia dotychczasowego ładu państwowo-narodowego, a tworzy się nowy porządek przez nowe wyzwania ideowe, przeciwdziałając ujawnianiu się nacjonalizmów, sytuacji konfliktowych między tradycyjnymi strukturami organizacji politycznej Europy. W urzeczywistnianiu idei ponadnarodowej zakłada się niedopuszczenie do: 1) wykluczenia istniejących kultur narodowych z ładu ogólnoeuropejskiego; 2) dyskryminacji narodów i grup etnicznych; 3) wybuchu niekontrolowanych napięć i konfliktów na tle narodowościowym; 4) ograniczania praw obywatelskich narodowościom i grupom etnicznym; 5) stanowienia barier rozwoju dla narodowości i grup etnicznych w poszczególnych państwach. Jest to projekt redefiniujący pojmowanie granic między państwami i między narodem i państwem. Architektami idei ponadnarodowości byli „ojcowie” założyciele Unii Europejskiej, a zwłaszcza politycy francuscy: Robert Schuman (1886–1963) i Jean Monnet (1888–1979). W 1955 r. Jean Monnet wskazywał m.in. *Zwykła współpraca między rządami szybko okaże się niewystarczająca. Jest absolutnie konieczne, by poszczególne państwa oddały część swoich kompetencji na rzecz instytucji federalnych, działających na podstawie mandatu wszystkich krajów członkowskich rozumianych jako całość; narody europejskie muszą ustąpić miejsca wyższej formie organizacji oraz nauczyć się żyć razem pod egidą wspólnego prawa i wspólnych instytucji. Suwerenne narody znane z przeszłości nie mogą dłużej rozwiązywać problemów teraźniejszości. Nie mogą zapewnić postępu lub kontroli nad własną przyszłością. Wspólnota jest tylko etapem na drodze do zorganizowanego świata przyszłości*¹⁷.

Zakłada się, że urzeczywistnianie ponadnarodowości przez: a) tworzenie odpowiednich instytucji o charakterze międzyrządowym, pozostających pod kontrolą rządów państw uczestniczących w jej budowie; b) delegowanie niektórych uprawnień narodowych na rzecz instytucji międzynarodowych; c) emancypację uprawnień powierzonych. W procesie tym ważne miejsce wyznacza się instytucji deliberacji, tj. urzeczywistnianiu idei dialogu, porozumienia i współpracy między podmiotami generującymi świat wartości politycznych i wypracowującymi zasady i reguły współtworzące ponadnarodowość.

„Ponadnarodowość” w oficjalnym języku polityki funkcjonuje od 1951 r. Wymieniono ją w traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (tzw. traktat paryski). W dokumencie tym zapisano m.in. *Sygnatariusze dają dowód swojej determinacji do utworzenia pierwszej ponadnarodowej instytucji, dzięki której kładą prawdziwy fundament dla zorganizowanej Europy. Taka Europa jest otwarta dla wszystkich narodów, które są wolne w podej-*

¹⁷ J. Ruskowski, op. cit., s. 72–73.

*mowaniu decyzji. Pokładamy głęboką nadzieję, że inne kraje przyłączą się do nas i do naszych wspólnych wysiłków*¹⁸.

Ideę ponadnarodowości umacnia instytucja obywatelstwa¹⁹. Przez kategorię tę rozumie się prawny status posiadania uprawnień i zobowiązań, do których jednostka jest upoważniona ze względu na zamieszkiwanie na terytorium objętego jurysdykcją państwa. Obywatelstwo nabywają jednostki urodzone na danym terytorium, urodzone z rodziców urodzonych na tym terytorium albo naturalizowanych (po dłuższym tam zamieszkiwaniu i przyjęciu uregulowań dotyczących obywatelskiego tam funkcjonowania). Obywatelstwo jest związane z konkretnym państwem, co powoduje, że można z niego korzystać w granicach określonych przez jego granice.

Jest to istotna kategoria polityczna w sytuacji funkcjonowania rzeczywistości wielokulturowej, wieloetnicznej²⁰. W budowie zintegrowanej Europy przywiązuje się dużą wagę do ugruntowywania obywatelskości. Wiąże się z nią wyzwania w zakresie: a) urzeczywistniania praw człowieka, a w tym ideałów wolności jednostki; b) realizację założeń demokratyzacji życia kulturowego; c) upodmiotowienia jednostki zorientowanej na jej partycypatywność kulturowo-cywilizacyjną. Obywatelskość ma szczególne znaczenie w rzeczywistości kształtowania globalnego społeczeństwa, określanego też mianem informacyjnego, które urzeczywistniane jest w całej przestrzeni europejskiej. Idee obywatelskości ugruntowują zarówno strategię budowy nowego ładu społeczno-politycznego, jak i gospodarczego. Powoduje ona: a) odchodzenie od ładu paternalistycznego na rzecz partycypatywności jednostki; b) ograniczenie siły instytucji państwa; c) autonomii społeczeństwa wobec państwa; d) decentralizację władzy; e) umacnianie samorządności; f) tolerancję wobec różnych systemów wartości, różnorodności kultur i subkultur; g) rozbudzanie aspiracji społeczno-politycznych; h) wzrost aktywności organizacji pozarządowych; i) zastępowanie filozofii panowania ideą współistnienia, partnerstwa.

Strategia budowy zintegrowanej Europy, a w tym jej urzeczywistnianie ujawnia obok wielu pozytywnych znaków przemian kulturowo-cywilizacyjnych, doświadczanych przez państwa członkowskie Unii Europejskiej negatywne symptomy instytucjonalne, jak np. a) utratę funkcji kontrolnych przez państwo, które nie może chronić swoich obywateli przed skutkami decyzji instytucji zewnętrznych; b) deficyt w legitymizowaniu procesu decyzyjnego, odbywającego się poza państwem, a jego ustalenia są w nim obowiązujące; c) ograniczone mechanizmy interwencyjne państwa wobec rzeczywistości unijnej.

Stawiając pytania – czy istnieje europejski *demos*, który można uznać za fundament wspólnoty politycznej i czy jest możliwe osiągnięcie pełnego kształtu projektu integracyjnego, zauważa się, że: a) trwanie wspólnoty politycznej wymaga ukształtowania się wewnętrznej jednorodności, mającej na celu „dobro wspólne”; b) poczucie tej jednorodności zawiera się w uznawaniu takich wartości, jak: język, religia, kultura, tradycja, wychowanie, przywiązanie do określonych praw i instytucji; c) w poczuciu wspólnoty fundamentalną wartość stanowi zaufanie (społeczne, polityczne, ekonomiczne).

W tej sytuacji ujawnia się koncepcja Europy jako wspólnoty politycznej w wymiarze: 1) federacji państw, orientujących się na urzeczywistnianie modelu konwergencji i homogenizacji życia kulturowo-cywilizacyjnego oraz prowadzenie strategii „reformistycznej”;

¹⁸ Ibidem, s. 81.

¹⁹ J. E. Ziółkowska, *Państwo narodowe w perspektywie wspólnoty europejskiej*, Warszawa 2009, s. 56–60.

²⁰ A. Chodubski, *Wektory przemian cywilizacyjnych a kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2010, vol. 8, nr 1–2, s. 9–18.

2) państwa narodów, które może powstać w wyniku przekazywania suwerenności na rzecz instytucji międzynarodowych; 3) utrzymania dotychczas funkcjonującego modelu państw narodowych jako głównego aktora stosunków międzynarodowych, kształtowanych przez narodowe racje stanu, współzawodnictwo gospodarcze, równowagę sił.

Narodowość traci na znaczeniu nie w rzeczywistości przemian europejskich, a w tworzeniu się porządku globalnego²¹. Zauważa się, że ujawniają się tendencje przekształcające ludzkość w jeden naród, we wspólnotę obywateli, którzy podzielają podstawowe wartości generowane przede wszystkim przez: postęp naukowo-techniczny, rozwiązania prawne oraz edukację uświadamiającą kierunki współczesnych przemian cywilizacyjnych. Rzeczywistość ta ujawnia tendencję kształtowania się kilkuwymiarowej identyfikacji wspólnotowej, a w tym przede wszystkim: a) tradycyjnej, narodowej i państwowej, b) europejskiej (unijnej), c) globalnej (obywatelstwa światowego).

* * *

W uogólniającej refleksji zauważa się, że:

1. Idea jedności europejskiej jest wyzwaniem politycznym urzeczywistnianym w różnych formach, od zarania kształtowania się państw w przestrzeni nadreńskiej, naddunajskiej, załabskiej. Po II wojnie światowej orientuje się ona na gwarantowanie bezpieczeństwa oraz urzeczywistnianie idei: wolności, praworządności, samorządności, demokracji.
2. W procesie dzielowym integracja europejska ewoluowała wobec wyzwań: a) łączenia, krzyżowania, dyfuzji wzorów kultury różnych wspólnot lokalnych, regionalnych, ponadregionalnych; b) podporządkowywania, podboju przestrzeni regionalnych przez mocarstwa i narzucanie im określonych wzorów życia kulturowego; c) umacniania tożsamości kontynentu wobec innych cywilizacji, zwłaszcza przestrzeni azjatyckiej; d) gwarantowania bezpieczeństwa państwom i narodom oraz krzewienia idei: wolności, praworządności, samorządności, demokracji.
3. W generowaniu duchowej jedności Europy sięga się do wartości ukształtowanych w życiu kulturowym starożytnych: Grecji, Rzymu, społeczności żydowskiej oraz przez chrześcijaństwo.
4. W tożsamości europejskiej charakterystyczny jest podział na identyfikację kulturową i polityczną. Rzeczywistość kulturową stanowi różnorodność: języków, wyznań, obyczajów, wytworów życia kulturowego. W świecie polityki charakterystyczne są znaki aspiracji mocarstwowych (podboju, kolonizacji, panowania okupacyjnego) oraz urzeczywistniania dążeń: wolnościowych, samorządnościowych, demokratyzacyjnych, gwarantujących bezpieczeństwo państw i narodów.
5. Szczególną kategorię w procesie dążeń integracji europejskiej stanowi naród. Z jednej strony uznaje się, że Europę współtworzy różnorodność wspólnot narodowych i etnicznych, z drugiej zaś – obserwuje się objawianie się idei wskazujących na potrzebę ukształtowania „jednego narodu europejskiego”. Współcześnie w warunkach urzeczywistniania integracji kontynentu w ramach instytucjonalizacji Unii Europejskiej dużą nośność zdobyła „ponadnarodowość”. Jest to projekt, koncepcja urzeczy-

²¹ Tenże, *Idea a rzeczywistość strategii budowy społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Między historią a politologią. Wybór problemów*, pod red. T. Wallasa, Poznań 2010, s. 293–301.

wistniania równolegle z funkcjonowaniem tradycyjnego ładu funkcjonowania narodów i państw w Europie.

Idea jedności Europy jest zarówno koncepcją intelektualną, teoretyczno-doktrynalną orientującą się na jak najszerze zintegrowanie życia kulturowo-cywilizacyjnego kontynentu, jak i konkretnym przedsięwzięciem politycznym i ekonomicznym. Współcześnie w jego urzeczywistnieniu istotną wagę przywiązuje się do stanowiska opinii publicznej. Wiele projektów wdrożeniowych w zakresie urzeczywistniania integracji unijnej uzależnia się od jej poparcia, legitymizacji.

Summary

European unity: visions and ways of implementing integration

The idea of European unity is a political challenge that has been addressed in various forms since the states started forming in the vicinities of the Rhine, Danube and Elbe. In the course of history European integration has evolved to face the challenges of a) merging, crossing and diffusion of cultural patterns represented by different local, regional and supra-regional communities; b) the submission or conquests of regions by empires and imposing defined patterns of cultural life on them; c) the reinforcement of the continental identity vis à vis other civilizations, in particular Asiatic ones; d) the guarantee of safety for states and nations as well as the promotion of the ideas of liberty, the rule of law, self-governance and democracy. In creating the spiritual unity of Europe, the repertoire of values developed by the cultural life of ancient Greece and Rome, as well as Judeo-Christian communities, is commonly referred to. European identity is characterized by a division into cultural and political identification.

The idea of European unity is both an intellectual, and a theoretical-doctrinal concept, oriented at the broadest range of cultural and civilizational integration of the continent, as well as a concrete political and economic undertaking. At present, particular significance is attached to the attitude of public opinion when implementing it. The Union's integration is an aspect of numerous implementation projects which depends on the support and legitimization of public opinion.